

УДК 378.6.012.094(477)“18/192”

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1256799>**ВОЛОДИМИР МОКЛЯК**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9922-7667>

(Полтава)

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АУТОНОМІЇ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ
(XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)**

Описано основні функції методологічних підходів в історико-педагогічних дослідженнях. Схарактеризовано системний, структурний, функціональний, логічний, конкретно-історичний, синергетичний, антропологічний, аксіологічний, цивілізаційний підходи в процесі дослідження автономії університетів України XIX – початку XX ст. як складного педагогічного феномена. У ході розкриття системного та історичного підходів коротко проаналізовано системний та історичний принципи дослідження.

Ключові слова: автономія університету, академічні свободи, університет, методологічний підхід, базові та парадигмальні методологічні підходи, принцип дослідження.

Постановка проблеми. Ураховуючи складність, багатогранність проблем, які порушуються в історико-педагогічних наукових працях, важливим етапом дослідження є вибір релевантних методологічних підходів, відповідних принципів і методів. Саме методологічний інструментарій сприяє створенню моделі авторського бачення та інтерпретації тих чи тих явищ, фактів і подій, визначає погляд на логіку й етапи розвитку певного історико-педагогічного процесу, регламентує відбір фактичного матеріалу, репрезентує аксіологічні параметри, є своєрідним аксіоматичним каноном комплексного аналізу.

Теоретико-методологічну основу будь-якого дослідження формує система наукових підходів, вони ж визначають і концептуально узгоджують принципи та методи, утворюючи певну гносеологічну цілісність. Методологічні підходи виконують низку функцій, з-поміж яких найважливішими є: 1) *науково-світоглядна* (сприяють цілісному сприйняттю об'єкта дослідження, що полягає в комплексному співвіднесенні його з соціально-історичною дійсністю; активують різні рівні методологічного аналізу); 2) *функція концептуалізації* (дають змогу сформуватися концептуальній базі дослідження, досягти її узгодженості з усталеними в науці традиціями й поглядами); 3) *функція технологізації* (допомагають досягти науково коректних параметрів і характеристик технологічного аспекту процесу дослідження, забезпечують вибір принципів, прийомів, що відповідають завданням наукової розвідки та її концептуальній базі) [2, с. 49].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему вибору релевантних методологічних підходів у педагогічних та історико-педагогічних дослідженнях досліджували в своїх працях О. Адаменко, Ю. Бабанський, Б. Бім-Бад, С. Бобришов, М. Богуславський, А. Бойко, Є. Бондаревська, Н. Бордовська, Л. Ваховський, Б. Гершунський, Н. Дем'яненко, В. Ільїн, Г. Корнетов, В. Краєвський, Т. Кристопчук, В. Кохановський, В. Курило, С. Лобода, О. Новиков, С. Савченко, В. Сидоренко, С. Сисоєва, М. Скаткін, В. Сластьонін, І. Сташевська, О. Сухомлинська, Н. Тверезовська, Л. Ткаченко, Є. Хриков, Є. Шиянов та ін.

Реальне пізнання того чи того явища має яскраво виражений плюралістичний характер. Плюралістичність пізнавального процесу, як зазначає А. Майданов, полягає, по-перше, в багатозначності й поліваріативності його численних компонентів і характеристик, а по-друге, у формуванні в межах предмета дослідження низки пошукових полів. Основною причиною плюралістичності пошукових полів є кількісне і якісне багатство і складність більшості розглядуваних явищ (особливо тих, які мають соціальну природу), різноманітність їхніх видів і форм [5, с. 6]. Саме цим зумовлена необхідність застосування не одного, а системи методологічних підходів, при цьому вони мають обов'язково відповідати завданням дослідження, а також прийнятій науковою спільнотою методологічній культурі й обраній парадигмі вивчення історико-педагогічних проблем.

С. Бобришов, аналізуючи методологічну основу історико-педагогічних досліджень, представив таку диференціацію методологічних підходів: 1) базові загальнонаукові (системний, структурний, функціональний, історичний, логічний, комплексний, модельний, синергетичний та ін.),

що вважаються фундаментальними, винятково важливими для науково коректного розв'язання будь-якого питання; 2) парадигмальні (аксіологічний, цивілізаційний, антропологічний, соціально-стратифікаційний, культурологічний та ін.), в основі їх – відомі концепції і теорії, котрі визначають особливості суспільного розвитку людства, підходи цієї групи моделюють алгоритм вивчення історико-педагогічних процесів як багатограних феноменів; 3) інструментальні (порівняльно-зіставний, герменевтичний, формальний, проблемно-генетичний, онтологічний, феноменологічний, диверсифікаційний та ін.), які пропонують чітке розв'язання стандартизованих дослідницьких задач [2, с. 55–56].

Проте, незважаючи на велике різноманіття праць вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених методології в педагогічних розвідках, на сьогодні немає чітко визначених методологічних підходів для вивчення автономії в університетах України XIX – початку XX ст.

Тому **метою статті** є підбір відповідних базових і парадигмальних методологічних підходів дослідження автономії закладів вищої освіти як складного педагогічного феномена на прикладі університетів України означеного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибір системи методологічних підходів, безперечно, детермінований специфікою об'єкта та предмета вивчення, завданнями дослідження. Зважаючи на те, що явище автономії університетів складне, багатогранне, залежить від багатьох факторів, допомагає ефективно організувати діяльність університету, має сутнісною характеристикою академічні свободи, у роботі задіяні такі основні методологічні підходи: системний, структурний, функціональний, логічний, конкретно-історичний, синергетичний, антропологічний, аксіологічний та цивілізаційний.

Вибір системи методологічних підходів, безперечно, детермінований специфікою об'єкта та предмета вивчення, завданнями дослідження. Зважаючи на те, що явище автономії університетів складне, багатогранне, залежить від багатьох факторів, допомагає ефективно організувати діяльність університету, має сутнісною характеристикою академічні свободи, у роботі задіяні такі основні методологічні підходи: системний, структурний, функціональний, логічний, конкретно-історичний, синергетичний, антропологічний, аксіологічний, цивілізаційний.

Системний підхід є однією з найбільш відомих форм міждисциплінарного, загальнонаукового методологічного знання, пов'язаного з дослідженням, проектуванням і конструюванням об'єктів як систем. Питання системного підходу в педагогіці розглядали С. Архангельський, С. Бобришов, Б. Вульфома, М. Данилов, Є. Задоя, А. Кузнецова, А. Куракін, Л. Новикова, А. Тимченко та ін. В основі змістового наповнення системного підходу лежить філософське загальнометодологічне знання, зокрема, *принцип системності* як метапринцип. Завдання цього підходу полягають у розробці концептуальних засобів репрезентації досліджуваних об'єктів як систем; формуванні уявлення про динамічність системи, її розвиток, процеси управління в системі [1, с. 312]. Провідними функціями системного підходу, які дають змогу на високому рівні організувати і провести педагогічне дослідження, є такі:

- *світоглядна* – передбачає нове бачення розглядуваної проблеми;
- *евристична* – виявляється в тому, що системний підхід дає змогу вийти за межі емпіризму й піднятися на рівень широких теоретичних узагальнень; спроектувати нову, більш доцільну логіку дослідження за рахунок вибудовування його розгалуженої структури; знайти лакуни в системі педагогічного знання;
- *інтегративна* – уможлиблює уникнення еkleктики за умови об'єднання методів, даних різних людинознавчих наук (дидактики, психології, антропології та ін.) про один об'єкт, оскільки пропонує системні засоби для гармонізації комплексних досліджень;
- *систематизуюча* – підхід упорядковує наявні педагогічні здобутки, отримані в дослідженнях, проведених в елементаристському та функціональному підходах; узагальнює результати локальних конкретних педагогічних досліджень, представляючи їх у вигляді цілісних педагогічних концепцій і теорій;
- *інструментально-організаційна* – пов'язана з можливістю підходу організувати дослідження, його комплексний характер;
- *прогностична* – зумовлена здатністю системного підходу переструктурувати й систематизувати предметне поле науки, уявлення про педагогічну дійсність у часовому і просторовому параметрах.

Системний підхід дав змогу проаналізувати автономію закладу вищої освіти як цілісний педагогічний феномен, який має свої ознаки і сутнісні характеристики (зокрема, академічні свободи, самоврядування, незалежність у здійсненні навчальної, наукової, господарської діяльності та ін.).

Справжнє системне дослідження об'єктів неможливе без проникнення в їхню структуру, тому органічним доповненням системного підходу є *структурний* підхід. Важливими методологічними можливостями, а відповідно й задачами структурного підходу є висвітлення поліструктурної природи реалій дійсності (що, безперечно, характерно для будь-яких соціальних, історичних, педагогічних феноменів, зокрема й автономії); виявлення вихідних принципів побудови різнопланових структур, виділення яких базується на різних системоутворювальних ознаках; вивчення питання про співвідношення структури реального об'єкта чи процесу і структури теоретичних знань про нього.

За допомогою структурного підходу з'ясовано моделі самоврядної асоціативності закладів вищої освіти; управління вищою освітою, університетської освіти; виявлено види автономії (основна та процедурна; сутнісна, процедурна й органічна); проаналізовано умови, необхідні для автономії закладів вищої освіти; розроблено авторські моделі автономії Харківського Імператорського, Київського Імператорського університету Св. Володимира й Новоросійського університету та зведену модель автономії університету.

Структурний підхід у науковому історико-педагогічному дослідженні органічно доповнюється *функціональним*, за яким основна увага зосереджується на різних аспектах діяльності системних об'єктів, у нашому дослідженні на діяльності закладів вищої освіти, їх функціонуванні в часі і просторі, їхньому призначенні. Якщо структурний підхід передбачає здебільшого аналіз аспектів співіснування елементів у системі, їх впорядкованості, то функціональний підхід дає змогу виявити динамічну організованість системи, найоптимальніше виконання нею функцій, спрямованих на збереження й розвиток системи [4, с. 153].

Кожен із елементів структури університетів України досліджуваного періоду (ректор, проректори, Рада, правління, декани факультетів, факультетські збори, інспектор, синдик, викладачі та студенти) виконує особливі специфічні функції. Оскільки в системі діяльності закладу вищої освіти всі функції є взаємопов'язаними, то це дало змогу проаналізувати рівень автономії університетів України стосовно кожного елемента. Автономію закладу вищої освіти ми розглядаємо і трактуємо як його зовнішню ідентифікацію, а академічні свободи – провідний принцип внутрішньої організації діяльності.

Логічний підхід передбачає розгляд кожного педагогічного явища як результату певного процесу, під час якого сформувалися необхідні умови його подальшого функціонування й розвитку як стійкого системного утворення. Цей підхід дав змогу обґрунтувати закономірності та суперечності розвитку автономії в університетах зазначеного періоду, з'ясувати передумови та чинники розвитку автономії, висвітлити позитивний зарубіжний досвід автономізації закладів вищої освіти.

Історичний підхід базується на фундаментальному для будь-якої соціальної науки *принципі історизму*, що визначає погляд на дійсність як об'єктивну, змінну в часі, динамічну. Кожне досліджуване явище буде правильно, об'єктивно потрактоване лише за умови його аналізу в контексті конкретних історичних умов та зв'язків, тобто воно осмислюється не просто всебічно, а через виявлення суперечностей. Це дає змогу представити властивості й взаємозв'язки явища з урахуванням особливостей тієї чи тієї епохи, його еволюційного чи революційного портрета. Останній момент є важливим, оскільки університети XIX – початку XX ст. часто ставали ареною зіткнення різноманітних соціальних, культурних, економічних, політичних, релігійних та інших інтересів. Використання в дисертації історичного підходу слугує виявленню конкретно-історичної генези такого явища, як автономія, прогнозованих тенденцій подальшого його розвитку. Зокрема, за допомогою історичного підходу досліджено процес розвитку автономії в єдності чотирьох етапів, актуалізовано ідеї та досвід автономізації закладів вищої освіти України в сучасних умовах.

Тож важливим є застосування саме *конкретно-історичного* підходу, що передбачає послідовний виклад конкретних, добре вивірених фактів історії становлення явища, що висвітлюються в широкому соціокультурному контексті. Ураховується історична роль видатних педагогів з погляду їхнього внеску в розвиток автономії університетів (М. Бунге, В. Гер'є, К. Ка-

велін, П. Капніст, М. Пирогов, К. Тімірязєв, Д. Менделєєв, С. Трубецької та ін.), вплив на формування автономії інших історичних особистостей, владних структур тощо.

Особливими дослідницькими можливостями наділений *синергетичний* підхід (Л. Андрюхіна, С. Гамаюнов, Ф. Капра, Є. Князєв, В. Налімов, І. Пригожин та ін.). Він базується на тезі про нелінійність генезису історико-педагогічного досвіду і загалом історико-педагогічного процесу. Провідними положеннями синергетичного підходу, за М. Богуславським, є [3, с. 11–13]:

- визнання того, що наукові ідеї, гіпотези, концепції породжуються не лише новими фактами у сфері педагогічної дійсності, а й різноманітністю нелінійних зв'язків між теоріями. Тобто наукове знання, яке колись вилилося в певну форму, згодом відповідно до законів самоорганізації реалізує власний шлях, має свою біографію. Тож і генезис педагогічного світосприйняття завжди наділений своєю внутрішньою логікою, що не збігається з безліччю зовнішніх детермінант;
- підкреслення своєрідності й різноманітності картин розвитку науково-педагогічного знання на кожному історичному етапі становлення педагогіки як науки, при цьому особливу увагу варто приділяти поліфонічності пізнаваних явищ, виявленню не лише закономірностей, а й випадковостей у їхньому розвитку. За такої гносеологічної спрямованості дослідження історико-педагогічний процес набуває ознак іманентної динамічності, у ньому може бути зафіксована діалектика одночасно і цілеспрямованості, і спонтанності;
- наголошення на суб'єктивному, особистісному складнику сутності розвитку історико-педагогічного процесу. При цьому увага дослідника зміщується з макро- на мікропроцеси, на діяльність (думки, переконання, пошуки та ін.) конкретного педагога, на виховну систему кожного окремого навчального закладу. Отже, зосередження уваги дослідника на ключових проблемах передбачає урахування і впливу дрібніших педагогічних процесів, роль яких не можна применшувати.

Доходимо висновку, що синергетичний підхід спрямовує дослідника на виявлення у структурі цілісного полотна історико-педагогічного процесу сукупності різномасштабних мозаїк, конфігурація яких у кожен період визначається різновекторністю розвитку педагогічної думки, взаємозв'язком внутрішніх і зовнішніх детермінант, діалектикою соціальної цілеспрямованості й випадковості, поєднанням індивідуального й колективного.

За допомогою синергетичного підходу процес розвитку автономії в університетах України XIX – початку XX ст. розглянуто як нелінійний, у єдності чотирьох послідовних етапів, на який впливали: нормативно-правове регулювання діяльності університетів, ставлення влади до вищої школи, політика міністрів народної освіти, попечителів навчальних округів, адміністрації закладу, функціонування ради, погляди викладачів і позиція студентства.

У праці порушена також проблема гуманістичної освіти й гуманної педагогіки. Оскільки гуманістичний зміст і форми автономії є незаперечними, то логічним виявляється використання в дослідженні *антропологічного* підходу (Г. Корнетов, А. Корольков, Л. Лузіна, А. Піскунов, Є. Шиянов та ін.).

Соціокультурний вимір цієї наукової розвідки передбачає використання *аксіологічного* та *цивілізаційного* підходів.

Аксіологічний підхід (Н. Асташова, В. Блинов, М. Богуславський, В. Гінецинський, З. Равкін та ін.) орієнтує на аналіз історико-педагогічного явища, виходячи з глибини експлікації в ньому феномена цінностей, основні з яких лишаються постійними на різних етапах розвитку людського суспільства. Такі цінності, як життя, здоров'я, щастя, освіта, мир, краса, свобода, творчість, приваблювали людей у всі часи, у різних поєднаннях ставали орієнтирами в побудові програм особистісного й професійного зростання, вважалися універсальними критеріями формування ставлення до себе, до інших, до світу, діяльності, до ідей і різних учень.

Смисловий каркас названого методологічного підходу вибудовується навколо гуманістичних цінностей як основного критерію якісної характеристики всієї сукупності соціальних і педагогічних ідей, концепцій, теорій і практик. Ураховуючи, що гуманістичні цінності (цінність людини; значущість суб'єктивності, тобто особистісного начала в людині, і освіти як одного із засобів її розвитку; значущість свободи як вищої форми буття людини та ін.)

онтологічно взаємопов'язані з загальнолюдськими цінностями, можна говорити про те, що вони дають змогу фіксувати істинну людино-орієнтовану спрямованість соціальних і педагогічних рухів, педагогічних подій і конкретних досягнень, більш прозоро визначають ефект їх соціально-педагогічного резонансу, а також вплив на розвиток педагогічної теорії і освітньої практики, показують прогностичний потенціал виховних ідей, підходів і концепцій.

Цивілізаційний підхід націлює дослідника на розгляд основних положень педагогічної теорії та освітньої практики в контексті цивілізаційної еволюції людства (В. Біблер, Г. Корнетов, М. Богуславський, І. Колесникова та ін.). Поняття "цивілізація" і "культура" є дуже близькими; у Великій хартії університетів сказано, що через знання і наукові дослідження саме університет передає молоді досягнення культури, цьому мають сприяти автономія й академічні свободи. Місію університету вбачають у залученні людей до культурних цінностей. Мета університету чи іншого закладу вищої освіти – якісно підготувати випускника до професійної діяльності. Автономія й академічні свободи як її сутнісна характеристика дають право студенту на вільний пошук істини, вибір траєкторії навчання, свободу наукових досліджень тощо. Викладачі самостійно визначають, як навчати, і не обмежені в наукових дослідженнях. Кожен може долучитися до світової культурної спадщини. Це право задекларовано міжнародними документами про вищу освіту.

Отже, нами було використано системний, структурний, функціональний, логічний, конкретно-історичний, синергетичний, антропологічний, аксіологічний та цивілізаційний методологічні підходи у процесі вивчення автономії університетів України XIX – початку XX ст. Кожен із цих підходів визначає відповідні йому принципи і методи дослідження, що може бути темою наступних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Блауберг И. В. Проблема целостности и системный подход / И. В. Блауберг. – М. : Эдиториал УРСС, 1997. – 448 с.
- 2 Бобрышов С. В. Методология историко-педагогического исследования развития педагогического знания: дисс. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Бобрышов Сергей Викторович. – Ставрополь, 2006. – 477 с.
- 3 Богуславский М. В. История отечественной педагогики (первая треть XX века) / М. В. Богуславский. – Томск : Издательство НТЛ, 2005. – 312 с.
- 4 Готт В. С. Категории современной науки: становление и развитие / В. С. Готт, Э. П. Семенюк, А. Д. Урсул. – М. : Мысль, 1984. – 268 с.
- 5 Майданов А. С. Процесс научного творчества: философско-методологический анализ / под ред. И. П. Меркулова. – 2-е изд. – М. : УРСС, 2003. – 208 с.

REFERENCES

- 1 Blauberg I. V. Problema tselostnosti i sistemnyi podhod / I. V. Blauberg. – М. : Editorial, URSS, 1997. – 448 p.
- 2 Bobryshov S. V. Metodologiya istoriko-pedagogicheskogo issledovaniya razvitiya pedagogicheskogo znaniya: diss. ... doctora ped. nauk : 13.00.01 / Bobryshov Sergey Victorovich. – Stavropol, 2006. – 477 p.
- 3 Boguslavskii M. V. Istoriya otechestvennoy pedagogiki (pervaya tret' XX veka) / M. V. Boguslavskii. – Tomsk : Izdatelstvo NTL, 2005. – 312 p.
- 4 Gott V. S. Kategorii sovremennoy nauki: stanovlenie i razvitie / V. S. Gott, E. P. Semenuk, A. D. Ursul. – М. : Mysl', 1984. – 268 p.
- 5 Maidanov A. S. Protsess nauchnogo tvorchestva: filosofsko-metodologicheskii analiz / pod. red. I. P. Merkulova. – 2 izd. – М. : URSS, 2003. – 208 p.

VOLODYMYR MOKLIAK

METHODOLOGICAL APPROACHES OF AUTONOMY RESEARCH IN UNIVERSITIES OF UKRAINE (XIX – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

It is necessary to choose the right methodological and theoretical toolkit for the organization of historical and pedagogical research, which is understood as a set of approaches on which the research is based, as well as the choice of appropriate principles and methods. The methodological concept reflects

a set of basic and paradigmatic methodological approaches for substantiating the autonomy of institutions of higher education as a complex pedagogical phenomenon on the example of Ukrainian universities of the 19th and early 20th centuries. Given the complexity, the multifaceted nature of the problems raised in historical and pedagogical scientific works, an important stage of the study is the choice of relevant methodological approaches. The methodological tool helps to create a model of the author's vision and interpretation of those phenomena, facts and events, defines a view on the logic and stages of the development of a certain historical and pedagogical process, regulates the selection of factual material, represents the axiological parameters, is a kind of axiomatic canon of complex analysis.

The theoretical and methodological basis of any research forms the system of scientific approaches; they also define and conceptually harmonize principles and methods, forming a certain epistemological integrity.

Real knowledge of one or another phenomenon has a pronounced pluralistic character. As plagiarism of the cognitive process, as A. Maidanov notes, lies, firstly, in the multivariate and polivariations of its numerous components and characteristics, and secondly, in the formation within the subject of the study of a number of search fields. The main reason for the plurality of search fields is the quantitative and qualitative wealth and complexity of most of the phenomena under consideration (especially those with a social nature), the diversity of their species and forms. This is precisely the necessity of applying not one but a system of methodological approaches, while they must necessarily meet the research objectives, as well as the methodological culture adopted by the scientific community and the chosen paradigm for studying historical and pedagogical problems.

Despite the phenomenon of autonomy of universities is complex, multifaceted, depends on many factors, helps to effectively organize the activities of the university, has an essential characteristic of academic freedom, the following main methodological approaches are used in the work: systemic, structural, functional, logical, concrete historical, synergetic, anthropological, axiological, civilization.

Keywords: *university autonomy, academic freedoms, university, methodological approach, basic and paradigmatic methodological approaches, research principle.*

Одержано 25.01.2018р.